

Україна в роки Північної війни в донесеннях англійського посла Чарльза Вітворта

Слісаренко О. М., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Статтю присвячено аналізу одного з популярних джерел з історії Великої Північної війни 1700–1721 рр. – донесень англійського посланника Чарльза Вітворта з Москви до Лондона. Ці донесення відображають події в період 1704–1711 роки, тобто за шість років. До сьогоднішнього часу це цінне джерело не піддавалося всебічному аналізу ні в українській, ні в російській історичній науці.

Головною метою статті було виявлення особливостей російськомовного перекладу цих документів, здійсненого наприкінці XIX століття. Автор статті використав при дослідженні метод контент-аналізу обох текстів – оригінального англійського та російського перекладу. В результаті такого аналізу було виявлено ряд значних помилок перекладу та осучаснення державних назв і термінів. Зокрема, англійській дипломат у своїх донесеннях не використовує назву Малоросія, натомість використовує терміни «Козакія», «Черкасія» та «Україна», а також в абсолютній більшості випадків вживає назву «Московія», майже завжди перекладеного у російському тексті XIX століття терміном «Росія». Можливість порівняти оригінальний англійський текст та пізніший його російський переклад дозволила виявити як друкарські хиби, так і поодинокі, але суттєві, перекручення тексту. Охарактеризовані закономірності вживання Ч. Вітвортом державно-політичної термінології цілком відповідають європейському дипломатичному лексикону, який виокремлював Україну як суб'єкта міжнародних відносин.

Автором установлена висока об'єктивність англійського дипломата у висвітленні подій Великої Північної війни, його критичне ставлення до офіційних повідомлень московського уряду та прагнення постійно перевіряти ці відомості з інших джерел. На думку автора, існує потреба видання максимально адекватного українського перекладу цього документального корпусу, що повинно покращити рівень досліджень в Україні цього важливого історичного етапу.

Ключові слова: Вестфальська система міжнародних відносин; контент-аналіз; нове прочитання; інформаційне коло; дипломатичний корпус; істеблішмент; щотижневі звіти

Ukraine during the years of the Northern War in the reports of British Ambassador Charles Wittworth

Slisarenko O. M., Oles Honchar Dnipro National University

The article is devoted to the analysis of one of the most popular sources on the history of the Great Northern War of 1700–1721. – reports of the English envoy Charles Witworth from Moscow to London. These reports reflect events during the period 1704–1711, that is, in six years. Until now, this valuable source has not been subjected to a deep analysis either in Ukrainian or in Russian historical science.

The main purpose of the article was to identify the features of the Russian-language translation of these documents, carried out at the end of the XIX century. The author of the article used the method of content analysis of both texts – original English and his Russian translation. A total of more than 300 different acts were published from the diplomatic correspondence of the British mission in Moscow. Of these, 225 letters belong personally to Ch. Witworth, 27 were instructions from London, and 42 were written by L. Weisbrod, secretary of the embassy during the absence of Ch. Whitworth.

As a result of such analysis, a number of significant errors in the translation and updating of state names and terms were identified. In particular, the English diplomat does not use the name «Little Russia» in his reports, but uses the terms «Kozakia», «Cherkassia» and «Ukraine», and in most cases applies the name «Moskovia», almost always translated into the Russian text of the XIX century by the term «Russia». The ability to compare the original English text and its subsequent Russian translation made it possible to identify both typos and single, but significant distortions of the text. The characterization of Ch. Witworth's use of state-political terminology fully corresponds to the European diplomatic lexicon, which Ukraine understood as a subject of international relations.

The author established the high objectivity of the British diplomat in covering the events of the Great Northern War, his critical attitude to the official communications of the Moscow government and the desire to constantly check this information with messages from other sources. According to the author, there is a need to issue the most appropriate Ukrainian translation of the corpus of these documents, which should improve the level of research in Ukraine of this important historical stage.

Keywords: Westphalian system of the international relations; content analysis; new reading; information environment; diplomatic corps; establishment; weekly reports

Украина в годы Северной войны в донесениях английского посла Чарльза Витворта

Слесаренко А. Н., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Статья посвящена анализу одного из популярных источников по истории Великой Северной войны 1700–1721 гг. – донесений английского посланника Чарльза Витворта из Москвы в Лондон. Эти донесения отражают события в период 1704–1711 года, то есть за шесть лет. До сегодняшнего времени это ценный источник не подвергался глубокому анализу ни в украинской, ни в российской исторической науке.

Главной целью статьи было выявление особенностей русскоязычного перевода этих документов, осуществленного в конце XIX века. Автор статьи использовал при исследовании метод контент-анализа обоих текстов – оригинального английского и его русского перевода. В результате такого анализа был выявлен ряд существенных ошибок перевода и осовременивания государственных названий и терминов. В частности, английской дипломат в своих донесениях не использует название Малороссия, зато использует термины «Козакия», «Черкасия» и «Украина», а также в абсолютном большинстве случаев применяет название «Московия», почти всегда переведенного в русском тексте XIX века термином «Россия». Возможность сравнить оригинальный английский текст и последующий его русский перевод позволила выявить как опечатки, так и единичные, но существенные, искажения текста. Охарактеризованные закономерности употребления Ч. Витвортом государственно-политической терминологии вполне соответствуют европейскому дипломатическому лексикону, который понимал Украину как субъекта международных отношений.

Автором установлена высокая объективность английского дипломата в освещении событий Великой Северной войны, его критическое отношение к официальным сообщениям московского правительства и стремлением постоянно проверять эти сведения сообщениями из других источников. По мнению автора, существует потребность издания максимально адекватного украинского перевода корпуса этих документов, что должно улучшить уровень исследований в Украине этого важного исторического этапа.

Ключевые слова: Вестфальская система международных отношений; контент-анализ; новое прочтение; информационный круг; дипломатический корпус; истеблишмент; еженедельные отчеты

Постановка проблеми.

Велика Північна війна 1700–1721 років (або Друга Північна війна) стала не лише найдовшою війною XVIII століття, але й найважливішою війною для основних держав Центрально-Східної Європи. У цій війні нарешті повинно було вирішитися питання регіональної гегемонії між двома основними геополітичними гравцями: Швецією та Річчю Посполитою. Ця боротьба тривала усе попереднє століття з невеликою, але неухильною перевагою Швеції. У цій боротьбі обидві сторони використовували з різним успіхом фактор союзників. На боці Речі Посполитої, як правило, виступало Московське царство та Данія, шведи ж шукали підтримки в Османській державі та використовували доволі несподіваного спільника – Український Гетьманат. Союзні стосунки ускладнювались релігійним фактором, причому, хоч і християнська, але протестантська Швеція сприймалась Османами як менше зло, ніж католицька Річ Посполита чи ортодоксальна Московія.

Однак Північна війна закінчилася доволі несподіваним підсумком: обидва головні актори настільки були послаблені, що втратили провідні позиції не лише в Європі, але й у власному регіоні. У виграші ж опинився третій, здавалося б спочатку,

другорядний гравець – Московська держава, що перетворилась на третю імперію в Європі. Український же Гетьманат після 60-річної боротьби за власне місце в «європейському концерті» Вестфальської системи перейшов у стадію повільного помірнання й перетворення ыз суб'єкта європейської геополітики на її об'єкт.

Аналіз публікацій.

На сьогодні не створено цілісної комплексної картини участі українських земель у Великій Північній війні. Значна кількість істориків, переважно російських, притримується традиційних поглядів на роль українських земель у цій боротьбі як об'єкта геополітики між чотирма країнами – Московією, Річчю Посполитою, Швецією та Османською імперією. У сучасному російському історіописанні на таких позиціях залишаються В. Артамонов [1], П. Кротов [12], Ю. Беспячих [3] та, до певної міри, О. Беспалов [2] і В. Красиков [11].

Набирає сили, поки що переважно серед українських істориків, напрям осмислення подій 1708–1709 років як українсько-шведський союз відносно рівноправних суб'єктів міжнародного права. Ці аспекти знайшли своє відображення в працях В. Брехуненка [4], О. Гуржія [6], І. Діптан [7], С. Дубини [10], та, особливо, С. Павленка [15] і Т. Чухліба [19].

У Росії на такий постулат пристала відома дослідниця Т. Таїрова-Яковлева [17]. До певної міри її точку зору поділяють В. Возгрін [5] та В. Кулікова [13].

Усі названі автори оперували майже однаковим колом джерел, але дійшли висновків, що суттєво, інколи діаметрально, різняться між собою. На нашу думку, так сталося через те, що більшість дослідників не ставила перед собою за мету дослідити питання об'єктивності та достовірності повідомлень, уміщених у документах XVIII сторіччя, а сприймало їх матеріал суб'єктивно, довіряючи власній інтуїції. Прикладом такого ставлення, як нам здається, є використання дослідниками донесень англійського посланника, згодом посла у Москві, Чарльза Вітворта. Хоча дане джерело доступне науковцям вже близько півтора століття, детальний науковий аналіз його не проводився. На сьогоднішній момент автор даної статті виявив лише одну монографію, де присвячено певну увагу цій цікавій історичній постаті [14]. Але російська дослідниця Т. Лабутіна переважно аналізувала біографічні матеріали та політичні погляди Ч. Вітворта, не акцентувала увагу на точності та повноті його дипломатичної переписки.

Мета дослідження. Розв'язання даної суперечки можливе лише шляхом розширення кола джерел із даної тематики. Оскільки сподіватися на появу принципово нових джерел важко, автор запропонованої публікації має на меті здійснити аналіз уже відомих листів та донесень Ч. Вітворта, та виявити особливості цих текстів, які раніше залишались поза увагою дослідників. У своїх дослідженнях звернувся до методу нового прочитання уже відомих джерел. При дослідженні цих матеріалів автор вдався до методу контент-аналізу, що дало трохи неочікуваний результат.

Основний матеріал. Досить вагомим серед джерел, на нашу думку, є листування англійського дипломата в Москві Чарльза Вітворта зі своїм керівництвом та окрема книжка, опублікована Вітвортом після повернення до Лондона [18]. Цінність цього джерела полягає у відносній нейтральності Чарльза Вітворта до подій Північної війни та досить значному інформаційному колу, до якого мав доступ англійський посланник: московський істеблшмент найвищого рангу, дипломатичний корпус, ділові кола, іноземні та місцеві неогоціанти.

Варто вказати на дуже вдалу публікацію документів Вітворта, здійснену у 1884 та 1886 роках [8; 9]. У першій частині публікації (у 39-му томі «Сборника императорского русского исторического общества» вміщено листування англійського

посланника до Московії, починаючи від вересня 1704 року, коли Вітворт проїздив європейськими країнами (прибув до Москви у лютому 1705 року), і до березня 1708 року – загалом 123 документи. Друга частина (50-й том вказаної збірки) містить матеріали, починаючи від кінця березня 1708 року і до початку жовтня 1711 року – усього 180 документів. Загальна кількість складає, таким чином, понад 300 листів та донесень англійської дипломатичної місії в Москві. Деяка кількість із них є листами та інструкціями з Лондона від державних секретарів (так тоді іменовали міністрів закордонних справ Англії) Р. Харлі, Ч. Хеджа, Ч. Бойля, Г. Сент-Джона, інших керівників зовнішньополітичного департаменту, лорда Сандерленда та герцога Квінсберрі. Скажімо, за період 1704–1707 років опубліковано 9 таких інструкцій, а за час 1708–1711 років таких листів було 27. Значну кількість донесень до Лондона (за підрахунками автора 42) складено секретарем англійського посольства в Москві Людвігом Вайсбродом. У цей час Ч. Вітворта відкликали до Лондона (кінець березня 1710), таким чином особисто Вітвортом складено щонайменше 225 листів та донесень. Із цих листів всі, починаючи з березня 1711 року, написані ним із різних міст Центральної Європи – Берліна, Дрездена, Відня. Ч. Вітворт, повертаючись до Москви, одержав завдання зустрітися з царем Петром, який перебував тоді в Речі Посполитій, на землях Західної України. Зустріч, однак, тоді не відбулася, бо цар особисто очолив своє військо в невдалому поході до Молдови проти Османської Туреччини. Тим не менше, англієць продовжував інформувати своє керівництво про ситуацію на Сході, контактуючи з царськими дипломатами в європейських столицях. Зустрівся Ч. Вітворт із царем Петром лише на початку 1712 року під час його лікування в Карлових Варах і незабаром прибув до Москви, однак донесень його за цей період не опубліковано [14, с. 124]. До речі, час майже річного перебування на Батьківщині англійський дипломат не гаяв дарма: він сформував на підставі власноруч зібраних даних невеликий звіт-книжку про становище Московської держави на поточний момент, яку ми вже згадували вище. Українським дослідникам цей твір доступний у російськомовному перекладі [18]. Текст цієї книжки містить соціально-економічний огляд та аналіз політико-правового ладу Московської держави, але мало стосується нашої тематики.

За формою це листування являє собою щоденні звіти посланника до Вайт-холу і в цілому добре збереглося. Втрачено лише незначну кількість

донесень (наприклад, за 1708 та 1710 роки втрачено по п'ятнадцять, а за 1709 рік відсутні лише п'ять листів). Оскільки в Англії до середини XVIII століття діяв юліанський стиль, датування переписки відбувалося за двома стилями, юліанським та григоріанським. Значну кількість листів – до 30% – перекладено не повністю, а з деякими скороченнями, головним чином у початкових частинах пропущено формули ввічливості.

Тематика листів різноманітна: питання дипломатичного етикету, економічна аналітика, особисті проблеми англійської дипломатичної місії, характеристика головних державних діячів Московської держави, таких як О. Меншиков, Ф. Головін, Г. Головкін, П. Шафіров тощо. Але найбільшу увагу Ч. Вітворт, і це не дивно, привертала подія Північної війни. Трохи менше матеріалів у листуванні присвячено розв'язанню дипломатичного казусу навколо московського посла в Лондоні та Гаазі (на той момент Нідерланди та Англія перебували в особистій унії) А. Матвєєва. Інцидент з Матвєєвим тягнувся довго і опосередковано був пов'язаний із подіями Північної війни.

Наявність паралельного англійського тексту дає можливість дослідникам більш точно усвідомити характер наведеної Вітвортом інформації, виявити свідомі чи несвідомі неточності перекладу тощо. Щодо неточностей, то автор даної монографії звернув увагу на певні пасажи. У двох випадках, обговорюючи обставини та перспективи англійського тютюнового бізнесу, Вітворт вживає слово «Circassia», тобто «Черкасія» (Україна), але перекладач чомусь використав термін «Кавказ» та «кавказький тютюн»! [8, с. 57; 80]. З попереднього та подальшого текстів зрозуміло, що мова не йде про будь-який регіон Кавказу, а саме про конкуренцію українського та англійського тютюну [8, с. 25]. Знає та вживає англійський посланник і термін «Україна» [8, с. 25, 282, 296, 435; 9, с. 29, 30, 39, 43, 62], не користуючись жодного разу назвою «Малоросія». Щодо вживання терміну «Росія», то Ч. Вітворт у державному розумінні «King of Russia» вжив його буквально тричі [8, с. 128, 214, 219], в усіх інших випадках вживаючи термін «Moscow» (Московія) або «Czar's» (Царат), а одного разу вжив термін «this empire» (тутешня імперія) [8, с. 369]. Хоча слово «росіяни» чи його похідні він теж інколи вживає, але переважно в етнічному, а не державницькому сенсі. Усього нами виявлено 37 разів вживання цього терміну окремо чи в словосполученнях у листах, уміщених у 3-му томі. До того ж значно частіше англієць користується терміном «moscovites», який перекладач

довільно трактує то як «русские» [8, 162, 201, 209, 229, 235, 256, 257, 273, 274, 291, 293, 307, 347, 357, 360, 363, 366, 372, 374, 389, 458; 9, с. 20, 24, 26, 39, 45, 50, 55, 58], то як «москвитяне» [8, с. 275, 292, 294, 392, 422, 423, 431, 450], то як «московські [люди, війська тощо]». Але найчастіше Вітворт вживає термін «цей народ [двір, країна, купці]» або ж «царський двір [країна, інтереси, служба, військо, купці]». Майже завжди перекладач XIX століття в даному разі застосовує слово «русские» або «российские». Одного разу перекладач здійснив відверту фальсифікацію англійського оригіналу. При описі штурму Веприка в листі від 2 (13 н. ст.) лютого 1709 року Ч. Вітворт, спираючись на власне офіційні листи московських чиновників, наводить кількість загиблих шведських вояків: 25 офіцерів та 385 рядових, кількість поранених же вказано як близько тисячі. Але перекладач додав ще тисячу забитих рядових, а про поранених ствердно вказав – тисяча! [9, с. 140]. Отже, шведські втрати замість близько 1400 вбитими та пораненими впевнено зросли до 2,5 тис. вояків. Автор запропонованої статті звернув увагу також і на те, що під час публікації додатку до листа Ч. Вітворта від 20 (31) липня 1709 року залишилась не виправленою друкарська помилка в даті: замість потрібного 1709 року перекладачем подано 1711 рік.

Якщо говорити про особливості перекладу листування Ч. Вітворта, то варто відзначити виправданість лише трьох термінологічних замінів: англійський посланник майже завжди називає московського посла в Лондоні та Гаазі Андрія Матвєєва по-батькові – «Артамонович», можливо, вважаючи це прізвищем. Часто, особливо в перший рік свого перебування в Москві, Вітворт теж по-батькові іменував Меншикова – «Данилович». І лише згодом, у пізніших листах 1707–1711 років, став використовувати реальне прізвище царського фаворита. Крім того, замість англійських військових звань «лейтенант» та «енсін» перекладач застосував російські аналоги «поручик» та «прапорщик». Присутні у тексті перекладу й менш принципові похибки. Наприклад, одного разу білоруський Полоцьк перекладено як Плоцьк (місто в Польщі), якщо це не друкарська помилка [8, с. 224]. У документах весни 1709 року англієць правильно називає українське містечко Опішнею, а перекладач чомусь двічі вживає назву Опчна [9, с. 181]. На сторінці 262 39-го тому «Сборника ИРИО» в перекладі пропущено кількість діжок (10 тис.), а на сторінці 307 замість «шість ліг» оригінального тексту з'яви-

лось «шість вузлів» (?). Виходить, що шведські кораблі перебували не на відстані в 24 км від бази московського флоту, а стояли майже впритул, за два метри! Тим не менш, вказана публікація є одним із цінних та відносно об'єктивних джерел при вивченні періоду Північної війни.

Сам Ч. Вітворт неодноразово зазначав, що офіційні московські реляції, які він перекладав для своїх лондонських керівників, досить малодостовірні та намагався їх перевірити за допомогою інших джерел. Показовим є два його повідомлення про поразку царських військ біля Головчина. Спочатку в листі від 14 (25 за н. ст.) липня 1708 року він просто переклав офіційні повідомлення московського уряду про цей бій, а згодом 11 (22 за н. ст.) серпня повідомляє, що «...реляція, повідомлена мені офіційною владою...майже вся фальшива» [9, с. 38]. Далі він наводить свідчення неназваного учасника бою, військового інженера, напевне, іноземця. А потім, трохи згодом, у листі від 15 (26 за н. ст.) вересня англієць ще раз підкреслює «...що повідомлення московитських реляцій слід значно пом'якшувати» [9, с. 152]. Зрештою, Вітворт сформулював інформаційну ситуацію в Москві таким чином: «Взагалі я змушений зазначити, що ні міністри царя, ні будь-які інші листи з табору [московських військ – О. С.], окрім тих, що надіслані приватними шляхами, ніколи не згадують про невдачі своїх військ, тобто повністю довіряти їм не можна» [9, с. 152]. Подібно ж висновку дійшов і посланник прусського короля Г. Кайзерлінг: «Ніяк не можу збагнути, як це узгоджується з іншим, щоб в усіх листах, доставлених з московського боку, створюється великий галас з приводу поганого стану швед-

ської армії і при цьому не можуть не брехати про те, що...король Швеції окупував майже всю Україну, а також поставив під нагляд решту прилеглих міст» [16, с. 117].

Підсумовуючи викладене, можемо зазначити, що вказане листування англійського посланника в Москві Чарльза Вітворта дає цінний матеріал не лише фактологічного плану для оцінки подій Великої Північної війни, але дозволяє зробити цікаві світоглядні висновки щодо сприйняття європейцями учасників цієї боротьби і, зокрема, нашої Батьківщини. Охарактеризовані закономірності вживання Ч. Вітвортом державно-політичної термінології цілком відповідають європейському дипломатичному лексикону, який виокремлював Україну як суб'єкт міжнародних відносин. У цілому Вітворт намагався критично ставитися до офіційних повідомлень московського уряду, однак не можна звинуватити його в упередженості. Як засіб перевірки офіційної інформації англійський дипломат вдавався до неофіційних бесід з офіцерами-іноземцями, що служили в московській армії, контактував із дипломатами інших країн, які мали власну мережу інформаторів, англійськими й іншими комерсантами, а також спирався на власні спостереження. Проте останній засіб, на нашу думку, був не дуже ефективним, оскільки Ч. Вітворт не часто залишав Москву у згадані роки.

Переклад донесень Ч. Вітворта російською мовою, здійснений у 1884–1886 роках, мимоволі згладжував та осучаснював суттєві особливості вживання англійським дипломатом тогочасної державно-політичної термінології, тому, на нашу думку, було б корисним здійснити публікацію цього документального комплексу перекладом українською мовою, максимально наближеним до оригінального тексту

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Артамонов В. А. Полтавское сражение. К 300-летию Полтавской победы / В. А. Артамонов. – М.: МППА БИМ-ПА, 2009. – 704 с.
2. Беспалов А. В. Битвы Великой Северной войны / А. В. Беспалов. – М.: Рейтар, 2005. – 254 с.
3. Беспятых Ю. Н. Иностранные источники по истории России в первой четверти XVIII в. Ч. Уитворт, Г. Грунт, Л. Эренмальм / Ю. Н. Беспятых. – СПб.: Блиц, 1998. – 480 с.
4. Брехуненко В. А. Східна брама Європи: Козацька Україна середини XVI–XVIII ст. / В. А. Брехуненко. – Київ: Темпора, 2014. – 504 с.
5. Возгрин В. Е. Военно-политический конфликт в период пребывания Карла XII в Турции (1709–1714) (по неопубликованным источникам) / В. Е. Возгрин // Проблемы войны и мира в эпоху нового и новейшего времени (к 200-летию подписания Тильзитского договора). – СПб.: Изд-во Дом СПбГУ, 2008. – С. 57-75.
6. Гуржій О. І. Історія козацтва. Держава – військо – битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – Київ: Арій, 2015. – 464 с.
7. Діптан І. «Український рубікон» 1708 року: візія М. С. Грушевського / І. Діптан // СЛ. – 2014. – № 4. – С. 127-150.
8. Донесения и другие бумаги чрезвычайного посланника англійского при русском дворе Чарльза Витворта с 1704 по 1708 гг. // Сборник императорского русского исторического общества, Т. 39. – СПб.: Тип. Импер. Акад. Наук, 1884. – 496с.

9. Донесения и другие бумаги чрезвычайного посланника английского при русском дворе Чарльза Витворта и секретаря его Вейсброда с 1708 по 1711 гг. // Сборник императорского русского исторического общества, Т. 50. – СПб.: Тип. Импер. Акад. Наук, 1886. – 558с.
10. Дубина О. Що будував Мазепа: Російську імперію чи Україну? (Роздуми над українським перекладом книги про Мазепу) / О. Дубина // Сіверянський Літопис, 2013 – № 3. – С. 110-126.
11. Красиков В. А. Северная война или блицкриг по-русски / В. А. Красиков. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2010. – 478 с.
12. Кротов П. А. Битва при Полтаве (К 300-летней годовщине) / П. А. Кротов. – СПб.: Истор. иллюстрация, 2009. – 416 с.
13. Куликова В. Ф. Иностранцы о ситуации на Украине в первом десятилетии XVIII века / В. Ф. Куликова. – М.: ООО «Корпоративные медиа», 2010. – 152с.
14. Лабутина Т. Л. Британцы в России в XVIII веке / Т. Л. Лабутина. – СПб.: Алтейя, 2013. – 352с.
15. Павленко С. Військо Карла XII на Півночі України / С. Павленко. – Київ: КМА, 2017. – 512 с.
16. Події Північної війни в Україні в донесеннях Георга Кайзерлінга (1708–1709р.) // Сіверянський Літопис. – 2015. – № 4. – С. 112-120.
17. Таирова-Яковлева Т. Г. Иван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради» / Т. Г. Таирова-Яковлева. – Київ: Кліо, 2013. – 403с.
18. Уитворт Ч. Россия в начале XVIII века. Сочинения Ч. Уитворта / Ч. Уитворт. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1988. – 224 с.
19. Чухліб Т. В. Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазепи / Т. В. Чухліб. – Київ: Наш час, 2008. – 262 с.

REFERENCES

1. Artamonov, V.A. (2009). *Poltavskoe srazhenie. K 300-letiju Poltavskoj pobedy [Poltava Battle. To the 300th anniversary of the victory of Poltava]*. Moscow: MPPA BIMPA [in Russian].
2. Bespalov, A.V. (2005). *Bitvy Velikoj Severnoj vojny [Battle of the Great Northern War]*. Moscow: Rejtar [in Russian].
3. Bespjatyh, Ju.N. (1998). *Inostrannye istochniki po istorii Rossii v pervoj chetverti XVIII v. Ch. Uitvort, G. Grunt, L. Jerenmal'm [Foreign sources on the history of Russia in the first quarter of the XVII century. C. Whitworth, G. Grunt, L. Eerenmalm]*. Snt. Petersburg [in Russian].
4. Brehunenko, V.A. (2014). *Shidna brama Yevropy: Kozatska Ukraina seredyny XVI–XVIII st. [Eastern Gate of Europe: Cossack Ukraine in the middle of the XVI–XVIII centuries.]* Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
5. Vozgrin, V.E. (2008). *Voenno-politicheskij konflikt v period prebyvanija Karla XII v Turcii (1709–1714) (po neopublikovannym istochnikam) [Military-political conflict during the period of Charles XII's visit to Turkey (1709-1714) (according to unpublished sources)]. Problemy vojny i mira v jepohu novogo i novejshego vremeni (k 200-letiju podpisaniya Til'zitskogo dogovora)*. Snt. Petersburg: Izd-vo Dom SPbGU [in Russian].
6. Gurzhij, O.I., & Chuhlib, T.V. (2015). *Istoriia kozatstva. Derzhava – viisko – bytvy [History of the Cossacks. State – Army – Battle]*. Kyiv: Arij [in Ukrainian].
7. Diptan, I. (2014). «Ukrains'kij rubikon» 1708 roku: vizija M. S. Grushevs'kogo [«Ukrainian Rubicon» in 1708: the vision of M. S. Hrushevsky]. *SL, 4*, 127-150 [in Ukrainian].
8. Donesenija i drugie bumagi chrezvyčajnogo poslannika anglijskogo pri russkom dvore Charl'za Vitvorta s 1704 po 1708 gg. [Reports and other papers of the extraordinary envoy of English at the Russian court of Charles Whitworth from 1704 to 1708]. (1884). *Sbornik imperatorskogo russkogo istoricheskogo obshhestva – Collection of the Imperial Russian Historical Society*. (Vol. 39). Snt. Petersburg: Tip. Imper. Akad. Nauk [in Russian].
9. Donesenija i drugie bumagi chrezvyčajnogo poslannika anglijskogo pri rusakom dvore Charl'za Vitvorta i sekretarja ego Vejsbroda s 1708 po 1711 gg. [Reports and other papers of the extraordinary envoy of English at the Russian court yard of Charles Whitworth and his secretary Weisbrod from 1708 to 1711]. (1886). *Sbornik imperatorskogo russkogo istoricheskogo obshhestva – Collection of the Imperial Russian Historical Society*. (Vol. 50). Snt. Petersburg: Tip. Imper. Akad. Nauk [in Russian].
10. Dubina, O. (2013). *Shcho buduvav Mazepa: Rosiisku imperiiu chy Ukrainu? (Rozdumy nad ukrainskym perekladom knyhy pro Mazepu) [What did Mazepa build: Russian empire or Ukraine? (Reflections on the Ukrainian translation of the book about Mazepa)]*. *Siverjans'kij Litopis*, 3, 110-126 [in Ukrainian].
11. Krasikov, V.A. (2010). *Severnaja vojna ili blickrig po-russki [The Northern War or Blitzkrieg in Russian]*. Moscow: ZAO «OLMA Media Grupp» [in Russian].
12. Krotov, P.A. (2009). *Bitva pri Poltave (K 300-letnej godovshhine) [The Battle of Poltava (On the 300th Anniversary)]*. Snt. Petersburg: Istor. Illjustracija [in Russian].
13. Kulikova, V.F. (2010). *Inostrancy o situacii na Ukraine v pervom desjatiletii XVIII veka [Foreigners on the situation in Ukraine in the first decade of the XVII century]*. Moscow: ООО «Корпоративные медиа» [in Russian].

14. Labutina, T.L. (2013). *Britancy v Rossii v XVIII veke [British in Russia in the XVII century]*. Snt. Petersburg: Altejska [in Russian].
15. Pavlenko, S. (2017). *Viisko Karla XII na Pivnochi Ukrainy [The troop of Charles XII in the north of Ukraine]*. Kyiv: KMA [in Ukrainian].
16. Podii Pivnichnoi viiny v Ukraini v donesenniakh Heorha Kaizerlinha (1708–1709r.). [Events of the Northern War in Ukraine in the reports of Georges Kaiserling (1708–1709)]. (2015). *Siverjans'kij Litopis*, 4, 112-120 [in Ukrainian].
17. Tairova-Jakovleva, T.G. (2013). *Ivan Mazepa i Rosiiska imperiia. Istoriia «zrady» [Ivan Mazepa and Russian Empire. The story of «betrayal»]*. Kyiv: Klio [in Ukrainian].
18. Uitvort, Ch. (1988). *Rossija v nachale XVIII veka. Sochinenija Ch. Uitvorta [Russia at the beginning of the XVIII century. Compositions by C. Whitworth]*. Moscow-Leningrad: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
19. Chuhlib, T.V. (2008). *Shliakh do Poltav: Ukraina i Rosiia za doby hetmana Mazepy [The Path to Poltava: Ukraine and Russia during the Hetman Mazepa]*. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].

Слісаренко Олександр Миколайович

Кандидат історичних наук, доцент
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
49000, Дніпро, проспект Гагаріна, 72.

Slisarenko Oleksandr

PhD in History, Associate Professor
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine
Email: a.slisarenko61@gmail.com

Цитування: Слісаренко О. М. Україна в роки Північної війни в донесеннях англійського посла Чарльза Вітворта / О. М. Слісаренко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 6. – С. 21-27.

Citation: Slisarenko, O.M. (2018). *Ukraina v roky Pivnichnoi viiny v donesenniakh anhliiskoho posla Charlza Vitvorta [Ukraine during the years of the Northern War in the reports of British Ambassador Charles Wittworth]*. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(6), 21-27.

Стаття надійшла / Article arrived: 26.05.2018

Схвалено до друку / Accepted: 18.06.2018